

- нарада : тези доп. і повідомл. – Житомир : АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1983. – С. 191–192.
12. Заворотная Т. П. Лексика українських придунайських говорів : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.661 „Язика народов СССР (український язык)” / Т. П. Заворотная. – Черновцы, 1968. – 16 с.
13. Мірошніченко О. О. Болгарські та східнороманські елементи в українських південнобессарабських говірках / О. О. Мірошніченко // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2004. – Вип. 17. – С. 100–106.
14. Мірошніченко О. О. Східнороманські запозичення в українських південнобессарабських говірках / О. О. Мірошніченко // Діалектологічні студії. 5 : Фонетика, морфологія, словотвір / [відп. ред. Гриценко П., Хобзей Н.]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 279–284.
15. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса, 1958. – 78 с.
16. Павел В. К. Лексическая номинация : на материале молдавских народных говорів / Павел В. К. – Кишинев : Штиинца, 1983. – 231 с.

В статті розглядається діалектне членення українських южнобессарабських говорів. На основі інтеграційних і дифференціальних ознак визначено групи говорів і мікроареали.

Ключевые слова : лексема, изоглосса, говор, група говорів, мікроареал.

The article reviews the dialectal division of the Ukrainian South-Bessarabian subdialects. The bulk of attention is given to the dialect groups and mikroareals.

Key words: lexeme, isogloss, dialect, dialect group, mikroareal.

УДК 811.161.2'373.611

Дияк О. В.

СТРУКТУРА Й СЕМАНТИКА СЛОВОВІРНОГО ГНІЗДА З ВЕРШИНОЮ ПЛАТИН(-А) В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті проаналізовано формальну і семантичну структуру слів із коренем *платин-*. Установлено структурно-семантичні відношення між словом-вершиною та похідними одиницями в словотвірних парадигмах, взаємозв'язки дериватів у словотвірних ланцюжках. Визначено продуктивність кореня *платин-*.

Ключові слова: словотвірне гніздо (СГ), словотвірна парадигма (СП), словотвірний ланцюжок (СЛ), словотвірне значення (СЗ), слово-вершина, твірна основа, похідне слово.

Словотвірні гнізда не раз ставали об'єктом дослідження в працях українських мовознавців, зокрема І. І. Ковалика, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, В. І. Верещаки, М. П. Лесюка, В. В. Грещука, В. О. Горпинича, М. І. Голянич, Г. Я. Василевич, Н. Я. Тишківської, В. В. Березенка та ін. Незважаючи на це, *актуальним* і донині залишається вивчення словотвірного гнізда (СГ) і словотвірної системи як гніздової організації загалом, бо це дає змогу встановити різномовні парадигматичні та синтагматичні зв'язки спільнокореневих дериватів, відкриває перспективи для глибинного аналізу процесу словотворення, для системного підходу до явищ дериваційної структури похідних лексем. Саме в СГ репрезентовано породжувальну здатність твірного слова, простежено структурно-семантичні відношення між членами гнізда, з'ясовано особливості словотвірної структури похідних слів, відтворення значення твірного слова в семантиці похідного.

СГ – складна цілісна система, що є наслідком упорядкування взаємозв'язків та відношень між спільнокореневими словами. У сучасній українській мові СГ визначено як багаторівневу одиницю, що становить сукупність словотвірних ланцюжків (у синтагматичному плані) та парадигм (на парадигматичному рівні), об'єднання словотвірних типів і категорій [5, 573].

У складі СГ із вершиною *платин-(-а)* між похідними спостережено синтагматичні та парадигматичні відношення, які оформлено у словотвірні пари, словотвірні ланцюжки (СЛ) та словотвірні парадигми (СП). Довжина 20 СЛ, до яких входять слова різних частин мови, дорівнює трьом (пор.: *платина* → *платиновий* → *платиново-кобальтовий*; *платина* → *платинувати* → *платинування* та ін.) та чотирьом (*платина* → *платинувати* → *платинований* → *платинованість*) елементам. На парадигматичному рівні СГ із вершиною *платин-(-а)* характеризується наявністю 5 СП, найчисленнішою з яких є парадигма слова-вершини *платина*.

Платина (Platinum), Pt – хімічний елемент сірувато-білого кольору, коштовний метал, який відзначається великою ковкістю й тягучістю [2]; блискучий, дуже пластичний; найстійкіший з усіх металів до діяння кисню і кислот, утворює численні комплексні сполуки [6, 695]. Використовують його для виготовлення коштовних виробів, лабораторного хімічного посуду [2], корозійностійкої апаратури і приладів у хімічній промисловості, в електротехнічній промисловості, у ювелірній справі як каталізатор [6, 695].

Усі ці характеристики дають підстави кваліфікувати слово *платина* як моносемант за його семантичною структурою, у якій можна виокремити такі компоненти значення: 'метал', 'хімічний елемент', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'органіка' (властивість утворювати комплексні хімічні сполуки), 'колір', 'блиск'.

Похідні з коренем *платин-*, що розташовані на трьох ступенях деривації, налічують 24 одиниці. На I ступені словотворення 17 похідних формують три частиномовних блоки: субстантивний (5 одиниць – *платинат*,

платиніт, платинотипія, платиноціанат, платинородій), ад'єктивний (11 одиниць – платиновий, платиновмісний, платино-органічний, платиноподібний, платиновуглецевий, платиноіридієвий, платинокобальтовий, платиноренієвий, платинородієвий, платиноціанистий, платинохлористоводневий), вербативний (1 одиниця – платинувати).

II ступінь словотворення характеризується наявністю 6 таких похідних: 1 іменник (платинування), 4 ад'єктиви (платиново-кобальтовий, платиновоіридієвий, платинований, платинородій-платиновий), 1 дієслово (платинуватися), які належать до відповідних частиномовних блоків.

III ступінь похідності представлено одним іменником (платинованість), який становить субстантивний блок.

За частиномовною належністю слова-вершини – це субстантивне словотвірне гніздо, а за способом розташування похідних воно належить до віяльно-ланцюжкового структурного типу.

На I ступені похідності – 17 похідних, які об'єднано в субстантивний, ад'єктивний та дієслівний блоки.

У межах субстантивного блоку виокремлено дві словотвірних категорії. До словотвірної категорії зі значенням речовини належать суфіксальні іменники *платинат*, *платиніт*, корінь *платин-* у яких виражає семантичні ознаки 'метал', 'хімічний елемент', 'органіка' слова-вершини *платина*, та композитні деривати *платиноціанат*, *платинородій*. Суфікси іншомовного походження *-ат*, *-іт*, приєднуючись до іменникової основи *платин-*, надають конкретного значення дериватам *платинат* („сіль платинової кислоти”), *платиніт* („сплав заліза з нікелем, що має однаковий із склом і платиною коефіцієнт об'ємного розширення і застосовується під час виготовлення вакуумної апаратури та електричних ламп розжарювання”) [2]. Під час творення іменника *платиніт* відбувається чергування твердої фонемі /н/ із м'якою /н'/, пор.: *платина* – *платиніт*.

Складні іменники *платиноціанат*, *платинородій* належать до одного словотвірного типу, бо утворилися внаслідок основоскладання за допомоги інтерфікса *-о-*. В основі композитів лежать сполучення іменників, з'єднаних сурядним зв'язком, пор.: *платина і ціанат*; *платина і родій*. Твірна основа *платин-* репрезентує компоненти значення 'метал', 'органіка' мотиватора *платина*.

Композитний іменник *платинотипія*, що утворився суфіксально-складним способом за участю інтерфікса *-о-* та суфікса *-і/ї-*, виражає словотвірне значення (СЗ) „абстрактне поняття” і означає „спосіб фотографування на солях платини” [2], тобто корінь *платин-* у його складі актуалізує сему 'хімічний елемент' вершинного іменника.

Дериват *платинородій*, на відміну від інших субстантивних мотиватів I ступеня словотворення, послуговував твірною основою для похідних прикметників II ступеня деривації *платинородієвий* та *платинородій-платиновий*, які становлять його словотвірну парадигму.

Складний прикметник *платинородієвий*, що утворився за допомоги суфікса *-ев-*, виражає стосунок до матеріалу, зберігаючи семантику твірного компонента *платин-*. Між твірним і похідним словом у словотвірній парі *платинородій* → *платинородієвий* встановилися транспозиційні відношення.

Відносний прикметник *платинородій-платиновий* утворився внаслідок словоскладання, а твірний компонент *платин-* у ньому актуалізує семантичні множники 'метал', 'органіка', тобто між твірним і похідним словом спостережено повну семантичну співвіднесеність.

Отже, похідні субстантивного блоку утворилися суфіксальним, суфіксально-складним способами та внаслідок основоскладання і виражають речовинне й абстрактне СЗ, актуалізуючи семантичні ознаки 'хімічний елемент', 'метал' та 'органіка' твірного іменника *платина*. Інші компоненти значення мотиватора, як-от: 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'колір', 'блиск', не реалізували своєї потенції в похідних субстантивного блоку I ступеня словотворення.

Ад'єктивний блок СП іменника *платина* повертає увагу найперше тим, що більшість похідних становлять композитні деривати, які належать до різних словотвірних типів. Єдиним простим дериватом ад'єктивного блоку є прикметник *платиновий*, який утворився від іменникової основи *платин-* за допомоги суфікса *-ов-* і належить до групи матеріально-речовинних прикметників, виражає стосунок до матеріалу. Семантичним мотиватором цього прикметника виступають семантичні ознаки 'метал' та 'придатний до оброблення' слова-вершини.

Прикметник *платиновий* став твірним для композитних похідних II ступеня словотворення *платиново-кобальтовий*, *платиново-іридієвий*, які становлять його СП. Ці мотивати, як і твірний дериват, виражають СЗ стосунку до матеріалу, актуалізуючи ядерні семантичні ознаки 'метал' та 'органіка'. Аналізовані композити постали від прикметникових основ, між якими встановлено сурядний зв'язок, способом основоскладання. За суфіксальним формантом другої частини вони належать до різних словотвірних типів: 1) із суфіксом *-ов-* (*платиново-кобальтовий*); 2) із суфіксом *-ев-* (орфографічно *-ев-*) (*платиново-іридієвий*).

Складні прикметники I ступеня словотворення, що становлять СП вершинного іменника *платина*, можна об'єднати в декілька груп відповідно до словотвірних категорій і типів, до яких вони належать.

У складі композита *платиновмісний* іменникова твірна основа *платин-* виражає об'єктне значення, репрезентуючи семантичні ознаки 'метал' і 'ступінь корозійної стійкості' твірного деривата. Цей складний прикметник утворився суфіксально-складним способом і співвідноситься з дієслівним словосполученням *містити платину*, а в глибинній структурі – з підрядним означальним реченням "який містить платину", пор.: *платиновмісний* < *містити платину* + *-н(-ий)* < *який містить платину*.

Десубстантив *платиноорганічний*, який утворився внаслідок основоскладання за допомоги інтерфікса *-о-*, формує словотвірну категорію

зі значенням „який містить платину як невід’ємний компонент”, а корінь *платин-* актуалізує семантичні ознаки ‘хімічний елемент’, ‘органіка’ мотиватора *платина*.

Відіменниковий дериват *платиноподібний*, що співвідноситься з ад’єктивним словосполученням *подібний до платини* (як за хімічними властивостями, так і за зовнішніми ознаками), у якому прикметник підпорядковує собі іменник з прийменником [1], утворився внаслідок основоскладання. Зазначений композит виражає СЗ “подібний до матеріалу, що названий твірною основою”, а іменниковий компонент *платин-*умотивований як ядерною семантичною ознакою ‘метал’, так і периферійною квалітативною – ‘колір’.

Найбільшу групу за кількістю дериватів становлять похідні прикметники *платиновуглецевий*, *платиноіридієвий*, *платинокобальтовий*, *платиноренієвий*, *платиноціанистий*, *платинохлористоводневий*, що репрезентують СЗ “який містить платину як рівноправний компонент речовини”. Більшість із них двокореневі, проте композитний прикметник *платинохлористоводневий* має трикореневу структуру, друга й третя твірні основи якого ускладнені суфіксальними формантами (-*ист-*, -*ев-*). Цей тричленний дериват утворився основоскладанням за участю інтерфікса -*о-*. Іменникова твірна основа *платин-* у його складі актуалізує компоненти значення ‘метал’ та ‘органіка’ слова-вершини *платина*.

Усі деривати цієї групи разом із вершиною СГ *платина* становлять словотвірні пари, похідні слова в яких репрезентують синтагматичне значення. Двокореневі відносні прикметники *платиновуглецевий*, *платиноіридієвий*, *платинокобальтовий*, *платиноренієвий*, *платиноціанистий* утворилися внаслідок основоскладання від основ двох іменників (*платина і вуглець*; *платина і кобальт* та ін.), проте в науковій літературі спосіб творення складних прикметників від двох іменникових основ не виокремлено [3, 183], з чого можна зробити висновок про те, що прикметники такого типу постали без етапу творення композитного іменника, тобто за аналогією до наявних у мові одиниць, пор.: *платина* → *платинородій* → *платинородієвий*. Так, складні прикметники цієї групи засвідчують черезступінчате словотворення. За суфіксальними формантами композитні деривати *платиновуглецевий*, *платиноіридієвий*, *платиноренієвий* належать до словотвірного типу із суфіксом -*ев-/-ев-*, прикметник *платинокобальтовий* виокремлено в словотвірний тип із суфіксом -*ов-*, а словотвірний тип із суфіксом -*ист-* репрезентовано десубстантивом *платиноціанистий*. Їхніми мотиваційними ознаками є семантичні множники ‘метал’, ‘органіка’ твірною іменника *платина*.

Отже, похідні ад’єктивного блоку СП іменника *платина*, що постали суфіксальним способом та внаслідок основоскладання, виражають загальне СЗ „який має стосунок до матеріалу”, “який містить платину”, “який подібний до платини”, “до якого входить платина як рівноправний компонент”. Семантичними мотиваторами десубстантивів І ступеня

словотворення виступають ядерні семи 'метал', 'органіка', 'ступінь корозійної стійкості' та периферійні 'колір', 'блиск'.

Дієслівний блок іменникової СП представлено дериватом *платинувати*, що утворився від іменника – назви речовини за допомогою суфікса *-ува-*, який надає йому СЗ "діяти речовиною, що названа твірною основою". Дієслова цього типу утворюють значну групу в українській мові [7]. СУМ фіксує таке значення дієслова – "покривати поверхню металевих виробів тонким шаром платини (для захисту від корозії та ін.)" [2], тобто іменниковий корінь *платин-* у цьому разі виражає інтегральні семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості'.

Похідні II ступеня словотворення з дієслівною основою *платинувати* становлять СП деривата *платинувати*, яку представлено субстантивним, ад'єктивним і дієслівним частиномовними блоками.

Субстантивний блок становить синтаксичний дериват *платинування*, що постав від дієслівної основи за участю суфікса *-нн'*, який надає похідному значення опредметненої дії, тобто загального значення абстрактної процесуальної дії. Цей абстрактний іменник умотивовано семантичним множителем 'метал' твірного дієслова.

Ад'єктивний блок дієслівної парадигми представляє пасивний дієприкметник *платинований*, який утворився від дієслова недоконаного виду *платинувати* за допомогою суфікса *-н-*, що співвідноситься з основою інфінітива, яка закінчується фонемою /а/, означає „покритий платиною” [2], тобто його мотиваційною ознакою виступає компонент значення 'метал'. Дієслівний суфікс *-ува-* у складі дієприкметника *платинований* зазнає морфонологічних змін: на місці /у/ в ньому під наголосом виступає /о/: *платинувáти* – *платинóваний*. Порівняльна характеристика лексичної семантики твірних дієслів і похідних дієприкметників дає змогу встановити, що загалом семантичну структуру дієприкметників сформовано на основі семантики дієслів, повторюючи її.

На синтагматичному рівні ад'єктивний дериват *платинований* став твірним у словотвірній парі ад'єктив→абстрактний іменник. За спостереженнями Н.Я. Тишківської, потенційно від усіх прикметників (та дієприкметників із суфіксом *-н/-ен-* – *О.Д.*), що виражають якісне значення, у сучасній українській мові можна утворити іменники на *-ість* із значенням абстрактної ознаки [4, 93]. Отже, іменник *платинованість*, що є похідним III ступеня словотворення, – типовий синтаксичний дериват, що відрізняється від твірного тільки своєю синтаксичною функцією. Він умотивований інтегральними семантичними ознаками 'метал' і 'ступінь корозійної стійкості' вершинного іменника *платина*, які виявили найвищий ступінь потенції в аналізованому СГ.

Дієслівний блок СП *платинувати* формує дериват *платинуватися*, що постав від дієслова недоконаного виду *платинувати* за участю постфікса *-ся*, який переводить мотиват до розряду зворотних, зберігаючи значення твірного деривата.

Отже, СГ із вершиною *платин(-а)* має недостатньо розгалужену віяльно-ланцюжкову структуру, що зумовлено моносемантичною будовою вершинного іменника, а похідні, що розташовані на трьох ступенях деривації й об'єднані в 5 СП та 20 СЛ, актуалізують інтегральні семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', меншою мірою – 'колір' ('блиск'); продуктивними способами творення дериватів аналізованого СГ є суфіксальний та суфіксально-складний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н.Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 374.
2. Словник української мови : в 11-ти т. / [редкол. : І. Білодід (голова)]. – К. : Наук. думка, 1975. – Т.6. – С. 568.
3. Сучасна українська літературна мова : підручник / [М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.]; за ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
4. Тишківская Н.Я. Семантико-словообразовательная структура гнёзд слов со значением чувств в современном украинском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Н.Я. Тишківская. – К., 1987. – 217 с.
5. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
6. Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. / [редкол. : А.В. Кудрицький (відп. ред.) та ін.]. – 2-ге вид. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т.2 Каліграфія – Португальці. – 736 с.
7. Юрчук Л.А. Питання суфіксального словотворення дієслів у сучасній українській мові / Л.А. Юрчук. – К. : АН УРСР, 1959. – 100 с.

В статті аналізується формальна і семантична структура слів з корнем *платин-*. Установлені структурно-семантичні відношення між словом-вершиною і производними одиницями в словообразовательних парадигмах, взаємозв'язи дериватів в словообразовательних цепочках. Определена продуктивність корня *платин-*.

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, словообразовательная парадигма, словообразовательная цепочка, словообразовательное значение, слово-вершина, производящая основа, производное слово.

The article analyses the formal and semantic structure of word with root *платин-*. It is characterised the structural-semantic relations between the top and the units of word-formative paradigms, interrelations of derivatives in word-formative chains. It is also defined the degrees of root productivity *платин-*.

Key words: a word-formative jack, a word-formative paradigm, a word-formative chain, word-formative value, the word-top, the making basis, a derivative word.